

de voorrede van *Om de Oude Wereldzee*: ‘voor mij was eenig doel van mijn reis, persoonlijk kennis te maken met de religieuze, sociale en politieke toestanden in de onderscheiden streken van Europa, Azië en Afrika, die de oude Wereldzee omzoomen.’<sup>7</sup> Hij dacht onderweg geen moment aan het publiceren van zijn indrukken van de reis. Toen Kuyper in Den Haag terugkeerde drong men er echter sterk op aan dat hij zijn bevindingen voor een breed publiek te boek zou stellen. Kuyper besloot ‘iets althans van mijn indrukken in wijder kring mede te delen.’<sup>8</sup> Opmerkelijk is daarom dat hij een jaar later twee boeken van beide meer dan 500 pagina’s publiceerde, getiteld *Om de Oude Wereldzee*.<sup>9</sup> Hierin zet Kuyper de historische, politieke en religieuze achtergronden van de landen rond de Oude Wereldzee uiteen. Van alle bezochte landen geeft hij allerlei historisch en sociologisch feitenmateriaal en statistieken, gebaseerd op eigen observaties en wetenschappelijke literatuur. Stap voor stap bouwt Kuyper een normatief oordeel op uit deze feitenverzameling.

#### *Om de Oude Wereldzee en de Civil Society*

Hoe moeten we deze boeken duiden? Historici die zich over deze boeken bogen, richtten vooral hun aandacht op de religieuze aspecten van Kuypers reisverslag. Kuyper-biograaf Jeroen Koch beoordeelt Kuypers beschrijvingen als ingesloten gedachtegangen en verworpen loopjes waarin van onbevangenheid geen sprake was.<sup>10</sup> Hij verwijt Kuyper zelfs religieuze blikvernaauwing, en ziet Kuypers calvinistische blik als ‘projectielamp’, die verkleuring en versmalling aanbrengt in de studie naar de Middellandse Zee.<sup>11</sup> Ook George Harinck legt in de recente documentaire<sup>12</sup> en het begeleidende boek vooral de nadruk op de religie als cruciale factor in Kuypers betoog, alhoewel Harinck hier geen kritisch oordeel over velt.<sup>13</sup>

Koch en Harinck baseren hun observaties vooral op de twee ‘scharnierhoofdstukken’, waarmee Kuyper deel I en deel II begint. In deze hoofdstukken (*Het Aziatisch Gevaar* en *Het Raadsel van den Islam*) geeft Kuyper een – vooral religieus bepaalde – interpretatie van de geschiedenis en toekomst van de relatie Oost-West. Wanneer we de hoofdstukken lezen waarin Kuyper de landen die hij bereisde beschreef, zien we echter meer dan slechts een focus op religie als primair thema. In deze hoofdstukken komt een Kuyperaanse maatschappijvisie naar voren, wanneer Kuyper focust op het historisch gegroeide, de verbanden waarin mensen leven en de verantwoordelijkheden die groepen in de maatschappij hebben.<sup>14</sup> De aandacht voor zedelijkheid, onderwijs en het sociale vraagstuk zijn regelrecht terug te vinden in het kabinetsprogramma van het kabinet-Kuyper (1901-1905), en de troonredes waarin dit beleid werd

<sup>5</sup> Zie ook: Jan de Bruijn, ‘De poëzie van het verval-lene. Abraham Kuyper in Constantinopel’ in: idem, *De sabel van Colijn. Biografische opstellen over religie en politiek in Nederland* (Hilversum 2011) pp. 141-158.

<sup>6</sup> Zie Harinck, *Aan het roer staat het hart* en Jeroen Koch, *Abraham Kuyper. Een biografie*, (Amsterdam 2007), pp. 491-523 voor een overzicht van Kuypers reis.

<sup>7</sup> A. Kuyper, *Om de Oude Wereldzee*, (tweede druk, Amsterdam 1908), I, p. v.

<sup>8</sup> Ibidem.

<sup>9</sup> Deel I kwam uit in 1907, een herdruk in 1908, deel II in 1908.

<sup>10</sup> Koch, *Abraham Kuyper*, p. 499.

<sup>11</sup> Ibidem, pp. 498-499.

<sup>12</sup> Documentaire ‘Om de Oude Wereldzee. In de voetsporen van Abraham Kuyper’ in mei en juni 2015 uitgezonden bij IKON.

<sup>13</sup> Harinck, *Aan het roer staat het hart*, pp. 250-251.

<sup>14</sup> Zie J. van Weringh, *Het maatschappijbeeld van Abraham Kuyper* (Assen 1967) voor een (onvolledige) analyse van Kuypers maatschappijbeeld.